

“Attacking the citadel”: de eerste Keynes-wereldconferentie te Izmir (Turkije)

André Mommen

Op 26-29 juni 2013 vond te Izmir (Turkije) aan de *Izmir University of Economics*, in samenwerking met het *Center for Economic and Sociological Studies* aan de Universiteit van Hamburg, de eerste wereldconferentie over Keynes plaats. Vooral economen die onder de vlag van de heterodoxie varen, waren komen opdagen. Wat opviel, was de aanwezigheid van niet alleen een aantal Chinezen, maar ook van een sterke delegatie Brazilianen. De meeste sprekers maakten trouwens duidelijk dat ze keynesianen waren, al of niet met het voorvoegsel “post”. En als het even meezat, dan was een verwijzing naar Marx ook uiterst welkom, maar niet dominant.

Neoliberale uitwassen

De drie conferentiedagen werden ’s ochtends vroeg gedurende een uur gevuld met plenaire vergaderingen waarbij een uitgenodigde spreker de boodschap van de heterodoxie in de economische wetenschap uitdroeg. Daarna werd in werkgroepen een aantal aspecten van het keynesianisme aangesneden aan de hand van ingediende papers. Van tijd tot tijd kregen dan ook de neoliberale tegenstanders ervan langs. Dit was een vorm van triomfalisme dat zich soms ook uitte als leedvermaak ten aanzien van de neoliberale ideologen die tijdens de voorafgaande decennia nogal arrogant aan de weg hadden getimmerd. Zij zitten sinds de financiële crisis en de economische recessie nu in zak en as. Ze zijn door de realiteit van een kapitalisme in crisis niet alleen hun geloofwaardigheid kwijtgeraakt, maar ze hebben tevens hun wetenschappelijke integriteit verloren. Sommigen hebben daarna dan maar uit puur opportunisme hun jas gedraaid, en ze zijn gaan pleiten voor meer regulering van de internationale financiële markten. Zonder daarbij hun geloof in de superioriteit van

Want over één ding waren de congresgangers het roerend eens: de internationale beleidsmakers hebben tot op heden de crisis aardig weten te mismeesteren door als idioten de staatsuitgaven terug te draaien, waardoor de recessie alleen maar werd verdiept.

het liberale kapitalisme te willen afzweren. Ze zijn nu de advocaten van de strijd tegen de “uitwassen” van het ultraliberalisme geworden.

Maar toch, zo klonk het tijdens de conferentie herhaaldelijk, in de grond is er weinig veranderd in de manier waarop de internationale instellingen en de nationale beleidsmakers hun financiële beleid nog altijd uitstippelen. Vandaar dat de internationale economische recessie blijft voortduren. Kortom, de neoliberale ideologie mag dan wel gediscrediteerd zijn, ze is nog altijd in de beleidskringen algemeen geaccepteerd.

Uiteraard vonden de congresgangers het logisch dat men beter eens bij Keynes zou gaan kijken over hoe men de crisis zou moeten aanpakken. Want over één ding waren de congresgangers het roerend eens: de internationale beleidsmakers hebben tot op heden de crisis aardig weten te mismeesteren door als idioten de staatsuitgaven terug te draaien, waardoor de recessie alleen maar werd verdiept. Men kijke maar naar de Europese Unie (EU). De lidstaten uit het zuiden van Europa verkeren nu in de ernstigste economische crisis uit hun geschiedenis.

Was dat dan de bedoeling toen de EU de eenheidsmunt lanceerde?

John Weeks

Het is uiteraard onmogelijk om een volledig overzicht van alle ingediende en verdedigde papers te bieden. De behandelde onderwerpen zijn trouwens zeer divers. Zowel historische aspecten van het keynesianisme als thema’s uit het oeuvre van Keynes kwamen aan bod, waarbij de theoretische modellen niet mochten ontbreken. Interessanter is om er enkele uit te lichten en die te relateren aan de redevoeringen die tijdens de plenaire vergaderingen voor een aantal interpretatieve kaders moesten zorgen.

Aan het woord kwamen tijdens de ochtendlijke plenaire vergaderingen een aantal gevestigde coryfeeën.

Zo beet bijvoorbeeld John Weeks (professor emeritus van de *School of Oriental and African Studies* van *London University*) de eerste dag de spits af. Weeks stelde dat Marx en Keynes voor 99 procent met elkaar overeenstemden. Keynes legde echter, in tegenstelling tot Marx, de nadruk op de “vraag”, omdat het kapitalisme zelf alleen maar werkloosheid kan voortbrengen. Weeks was zo slim om de aanwezigen lekker te maken met de mededeling dat hij de finesses van deze stelling in detail in een boek dat binnenkort in de winkel zal liggen, uit de doeken zal doen. Weeks bevestigde voorts dat het probleem van de volledige tewerkstelling na de dood van David Ricardo in de economische wetenschap centraal is komen te staan. Regeringen ontkomen er sindsdien niet meer aan om de werkloosheidsbestrijding tot kern van hun beleid te maken omdat ze weten dat ze op eventueel tegenvallende werkloosheidscijfers door de kiezers zullen worden afgerekend. Ze ontkomen dus niet aan het dilemma van de “vraag”. Als er geen kopers voor hun producten zijn, dan

moeten de ondernemingen hun werknemers ontslaan. Maar hoe nu de huidige crisis oplossen? Moet de overheid dat doen of moet men de markt maar laten begaan? Het moet duidelijk zijn, aldus Weeks, dat de rijken en de zakenwereld alle heil verwachten van de privésector, niet van de staat. Keynes heeft echter duidelijk gesteld dat alle hoop op een automatisch herstel ijdel moet zijn. Zoals de Grote Crisis van de jaren 1930 dat al eerder had aangetoond.

Wolfram Elsner

In zijn lezing tijdens de volgende plenaire sessie liet professor Wolfram Elsner (*Universität Bremen*; president van de *European Association for Evolutionary Political Economy*) zijn licht schijnen op situatie van de heterodoxe economische wetenschap en de manier waarop de aanval op de “citadel” van het neoliberalisme gebeurt. Elsner meende dat de neoliberalen zich alsnog geen raad weten met de huidige economische toestand. Ze zijn in paniek geraakt en sommigen zijn teruggekomen van hun geloof in de allesbepalende zegeningen van de vrije markt. Elsner noemde in dit verband geen namen. Maar omdat de huidige crisis wel eens wordt vergeleken met die van de jaren 1930, kan niemand echter meer om de analyses van Keynes heen. Keynes zit dus overal in de lift.

Elsner ging daarna wat dieper in op de geschiedenis van het keynesianisme zoals zich dat als dominante denkrichting in de economische wetenschap na de Tweede

Wereldoorlog had ontwikkeld en tijdens ettelijke decennia absoluut dominant was geworden. Elsner meende – het is haast een open deur intrappen – dat Paul Samuelson gerust kan worden beschouwd als diegene die met zijn befaamde handboek *Economics* de academische basis voor die hegemonie van het keynesianisme had mogelijk gemaakt door een synthese tussen Keynes en de neoklassieke theorie tot stand te brengen. Dat was een krachttoer. Het gevolg was dat Keynes wel voorzien werd van een aantal elementen uit het oude economische denken. Die niet-keynesiaanse elementen kregen nadien steeds meer gewicht toegekend. Dat gold vooral voor de rol van het bedrijf in de economie. Waardoor de bedrijfseconomie uiteindelijk model ging staan voor het gedrag van alle economische actoren.

Omdat niet alle bruggen met de neoklassieke economen waren opgeblazen, kon het handboek van Samuelson een flitsende carrière aan zowat alle universiteiten in de kapitalistische wereld maken. Het leerboek werd zelfs verplichte stof voor alle beginnende studenten. Maar na 1970 kalfde de invloed van dit eclectisch keynesiaans denken snel af ten voordele van de voordien over het algemeen genegeerde neoliberale ideologen die de werking van de markt centraal stelden. De “general equilibrium theory” (GET) ging voortaan het economische denken domineren.

Maar is die GET dan geen simplistische theorie? Dat vroeg zich Elsner af toen hij een aantal elementen van de GET aan een nader onderzoek onderwierp. Volgens Elsner draait het in de GET rond zaken als spontaniteit, decentralisatie, keuzes, enz. Echter, men kwam uiteindelijk met de GET bij het tegenovergestelde terecht dan hetgeen men verhoopde. Vandaag is men het er over eens dat men met de “marktwerking” te ver is doorgeschoten en dat wat meer centralisatie, dus ook wat meer overheidsregulering, zelfs geboden is. Dat heeft de financiële crisis van 2008 pijnlijk duidelijk gemaakt. Dus sindsdien is Keynes weer nadrukkelijk in het debat teruggekeerd.

Dit alles klonk dus uit de mond van Elsner uiterst hoopvol. Keynes zou aan de winnende hand zijn. De toekomst zou dus aan de heterodoxen zijn. Feit is echter, en Elsner was niet zo flauw om dat over het hoofd te zien, dat de positie van Keynes vooral in de jaren 1950 zo ijzersterk was doordat op vele deelterreinen onderzoek werd verricht waardoor het keynesianisme meer kon worden dan een algemeen recept vastgelegd in de *General Theory*. Dat zorgde voor consistentie in het discours. Specifieke problemen werden voortaan vanuit een keynesiaans perspectief tegen het licht gehouden en voorzien van oplossingen. Maar is dat vandaag ook nog het geval? Bepaald niet. Helaas, maar Elsner vergat om op dit interessante aspect wat dieper in te gaan. Het neoliberalisme is voorts geenszins een goedkope deklaag op de kapitalistische cake. Het is ook een consistente ideologie die zich de laatste decennia in alle sociale en politieke poriën heeft weten in te graven en zelfs brede delen van het linkse spectrum heeft weten te besmetten, hier niet in het minst de sociaal-democratische partijen die voorheen zeer keynesiaans waren.

Volgens Elsner heeft de heterodoxie in de economische wetenschap als gevolg van de financiële crisis het conceptuele raamwerk van het neoliberalisme grotendeels ondergraven. Kortom, het einde van de neoliberale dominantie komt nu duidelijk in zicht. En, sneerde Elsner, de academici die met hun gekke economische theorieën de boel hebben opgelicht, zijn even goed als alle andere betrokkenen schuldig aan het uitbreken van de financiële crisis. “Ze verdienen het om te worden gekielhaald,”

schaterde Elsner in navolging van Michał Kalecki.

Maar hoe verder dan? Volgens Elsner moet er dringend wat gebeuren aan de perceptie van de crisis. Want intussen zitten de meeste economen met een “cognitieve dissonant”. Ze zijn decennialang zodanig overtuigd van de neoliberale dogma’s geweest dat de werkelijkheid van alledag bij hen als irreëel overkomt. Kortom, de citadel ligt behoorlijk onder vuur. Maar wie plaatst dan de noodzakelijke voltrefeer?

David Kotz

David Kotz (*University of Massachusetts Amherst*, Verenigde Staten) had het in zijn plenaire uiteenzetting eveneens over de opkomst en de val van de ideologie van de vrije markt. Volgens Kotz bevruchtte de neoliberale ideologie zowel het denken over de globalisering als over de liberalisering van de financiële sector. Kotz voegde in zijn inleiding echter weinig nieuws toe aan datgene wat al algemeen geweten is. Hij deed wel een oproep om bij de economische analyses minder met abstracte modellen te werken en vooral om beter het accumulatieproces van het kapitaal in het oog te houden. Daar hoorden voor Kotz uiteraard veel grafieken en tabellen bij. Een en ander, zo betoogde hij, zou men binnenkort kunnen nalezen in een te verschijnen boek waarvan hij de auteur is. Een hoofdstuk uit dit aangekondigde boek gebruikte hij voorts voor de rest van zijn uiteenzetting. Daaruit bleek dat Kotz zich in dat nieuwe boek vooral heeft vastgelegd op de evolutie van de winstvoet en het proces van kapitaalaccumulatie in de Verenigde Staten. De laatste decennia echter heeft de financiële sector in de accumulatie van het kapitaal met de hulp van de internationale instellingen de overhand gekregen. Die internationale instellingen hebben voorts in het verleden de globalisering altijd ondersteund.

Zowel Weeks als Elsner en Kotz behoren tot de categorie van de bevroren redenaars. In de werkgroepen ging het er uiteraard wat rustiger aan toe. Hier werden veelal de resultaten van (recent) onderzoek behandeld. In sommige gevallen ging het om een eerste verkenning van het onderzoeks-terrein. En soms was het tijdens de presentatie allerm minst duidelijk wat Keynes met

dat onderzoek te maken had. Behalve dan in de vorm van een verre referentie.

Tijd dus nu om enkele van de meest opmerkelijke papers hier aan een nadere bespreking te onderwerpen.

Tamil Nadu en “Dutch disease”

Keynes wordt niet ten onrechte met de actieve rol van de staat in het accumulatieproces van het kapitaal in verband gebracht. Doch Keynes liet wel de rol van de pressiegroepen en de sociale bewegingen buiten beschouwing. Die wilde hij niet in zijn model betrekken. De ontwikkelings-economen deden dat na hem echter wel. Voor de ontwikkelingseconomen hoeft de staat niet noodzakelijk een allesomvattende rol te spelen, zeker niet als we het hebben over sociale ontwikkeling en emancipatie. In dat geval moet men uiteraard ook rekening houden met marktverstoringe elementen. Culturele en etnische factoren of sociale tradities kunnen de werking van de arbeidsmarkt beïnvloeden. Wat te denken bijvoorbeeld van het kastensysteem in India?

A. Kalaiyarasa (*Jawaharlal Nehru University*, New Delhi) sneed dat probleem van het kastensysteem in de Indiase economie aan, waarbij hij de toestand in deelstaat Tamil Nadu vergeleek met die in de rest van het land. Welnu, Tamil Nadu deed het wat economische groei betreft beter dan de meeste andere Indiase deelstaten. Kalaiyarasa meende nu dat deze mooie resultaten het gevolg van de emanciperende sociale bewegingen aldaar waren. Welke die emanciperende bewegingen dan wel zijn, liet hij echter in het ongewisse. Wie echter de actualiteit volgt, weet ook dat Tamil Nadu jarenlang het toneel is geweest van etnisch geweld en problemen met de integratie van de Tamils in de Indiase natie. Wat was de bijdrage van deze spanningen aan het uiteindelijke economische resultaat? In de discussie viel daar moeilijk naar te peilen. Immers, sociale bewegingen kunnen ook verzetsbewegingen zijn die historisch gezien weinig toekomst hebben. Armoede laat zich voorts ook niet zomaar uitbannen, ook al omdat de internationale uitbuitingsverhoudingen zich niet zomaar volgens een voluntaristische beweging structureel laten uitbannen. Is de

situatie in Latijns Amerika hiervoor soms geen uitstekend voorbeeld?

Nelson Marconi (Getulio Vargas Foundation, Brazilië) kwam in dit verband met een theoretisch denkkader voor een structuralistisch economische ontwikkelingspolitiek. Wat bij Marconi helaas na aanvankelijk een veelbelovend aanhef, al snel wegzonk in een traditioneel verhaal waarin de grote macro-economische evenwichten nauwgezet in de gaten moesten worden gehouden. Marconi pakte uit met het probleem van economieën die vooral van de export van grondstoffen afhankelijk zijn. Deze economieën zijn uiterst gevoelig voor inflatie. Brazilië is in deze een schoolvoorbeeld. Ook vandaag nog. Brazilië is immers voor zijn huidige economische groei vooral afhankelijk van de export van grondstoffen. Het gevaar hiervan is niet alleen dat bij een wereldwijde vertraagde economische groei de grondstoffenprijzen zullen kelderen, maar ook dat zich in periodes van hoge grondstoffenprijzen de gemakkelijk verdiende centen aan nutteloze importen worden verspild. Voorts maakte Marconi een punt van het op de loer liggende gevaar van de “Dutch disease”. Deze laatste “ziekte” zou Nederland in de jaren 1970 en 1980 hebben getroffen als gevolg van de aardgasbaten, waardoor de wisselkoers van de gulden steeg en daardoor de exporterende industrie zich internationaal uit de markt prees en grotendeels failliet ging.

Omdat die “Dutch disease” wel voortdurend in de economische literatuur terugkomt, maar in Nederland eigenlijk nooit echt heeft bestaan, was het debat erover eigenlijk een maat voor niets. In een periode dat de aardgasbaten Nederland binnenstroonden, hadden de traditionele exportindustrieën (textiel, rookwaren, schoeisel, scheepsbouw, gieterijproducten, enz.) reeds hun beste tijd gehad. Ze werden dus niet alleen door de harde gulden uit de markt geprezen, maar ze moesten eveneens opboksen tegen de opkomende concurrentie van Aziatische producenten die tegen veel lagere loonkosten produceerden. Dat was in een tijd dat ook andere Europese landen, die geen last van enige “Dutch disease” hadden, hun oude exportindustrieën moesten opdoeken. Waar is de Europese scheepsbouw gebleven? Of de wol- en ka-
toenindustrie? Overal zijn ze verdwenen.

Bretton Woods 1944

Behalve deze uiteenzettingen die van een modelmatige aanpak uitgingen, werd ook de historische context van het keynesia-nisme in enkele werkgroepen behandeld. Of tenminste een poging daartoe gedaan. Zo was Jean-François Ponsot (*Université Pierre-Mendès-France à Grenoble*) op het spoor beland van de Franse politicus Pierre Mendès France en diens rol tijdens de conferentie Bretton Woods in 1944. Mendès France behoorde toen tot de Vrije Fransen van De Gaulle. Hij vertolkte tijdens de befaamde conferentie, waar zowel de Wereld Bank als het IMF het levenslicht zouden zien, het Franse standpunt ten aanzien van de te verwachten monetaire problemen tijdens de naoorlogse periode. Was Mendès France nu een keynesiaan? Hij stond tijdens de conferentie als diplomaat in elk geval niet aan de zijde van Keynes. Mendès France had wel vrijwel onmiddellijk na de publicatie in 1936 de *General Theory* van Keynes gelezen. Samen met een aantal jonge medestanders had hij daarna een aantal interventionistische voorstellen gedaan om Frankrijk uit de economische crisis te halen. Overigens zonder resultaat, want het voorstel werd niet gevolgd.

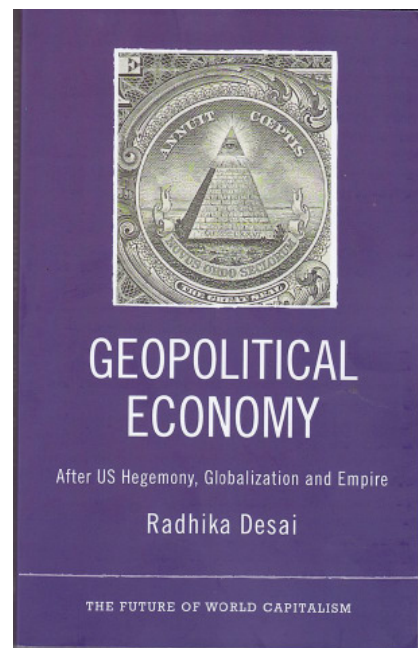
Frankrijk is nadien nooit een keynesiaans land geworden, ook niet toen Mendès France enige tijd in de jaren 1950 premier was geworden. Men kende immers in Frankrijk het traditionele staatsingrijpen dat eigen was aan een zeer sterk politiek en administratief gecentraliseerd land. Technocraten konden in een dergelijke omgeving veelal erg veel invloed uitoefenen, terwijl de regeringen kwamen en gingen. Dat was bijvoorbeeld het geval met iemand als Georges Boris die toen een bewonderaar van Franklin D. Roosevelt en diens *New Deal* was. Dit alles duidt erop dat Keynes vooral bedoeld was voor landen als Groot-Brittannië en de Verenigde Staten waar men toen weinig staatsinterventie kende.

In periodes van economische crisis zorgen dan de technocraten voor een synthese van diverse opvattingen om zo een uitweg uit de crisis te vinden en waarbij dan de accumulatie van het kapitaal weer op gang kan worden gebracht. In een dergelijk geval (zie Mendès France en Keynes) ontvlamt dan een ideologische strijd tussen de

krachten van het verleden (voorstanders van non-interventie) en die van de toekomst (voorstanders van meer staatsingrijpen). Er komt dan tevens een herstructurering van de accumulatie van het kapitaal op gang, te meer daar die tijdens de Tweede Wereldoorlog ook objectief onontkoombaar was geworden. Het streven naar volledige tewerkstelling aangevuld met een minimale welvaartsstaat werd dan al snel de kern van het socialehervormingsstreven dat zich na de grote crisis van de jaren 1930 had opgedrongen. Omdat men ook de steun van de arbeidersbeweging nodig had, werden er klassencompromissen gesloten, waarbij men tevens aan de voorgaande politieke instabiliteit kon ontsnappen. William Beveridge, een liberale partijgenoot van Keynes, liet in 1944 het boek *Full Employment in a Free Society* het licht zien. Daarin waren de ideeën van Keynes grotendeels verwerkt, nl. dat het de plicht van de staat was om de werkloosheid tot 3 procent terug te brengen.¹

De ideeën van Keynes uit hun historische context tillen is dus omwille van diverse redenen af te raden. Deze ideeën konden enkel in een bepaalde omgeving, tegen de neoklassieke opvattingen in, aan kracht winnen. Vandaar dat het keynesiaanse zich als ideologie slechts internationaal kon verspreiden en daarna dominant worden tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog. In 1936 werd Keynes grotendeels nog genegeerd. Tien jaar later werd hij echter heilig verklaard.

Keynes was geen wereldvreemde econoom die tijdens zijn leven aan de universiteit nooit uit zijn studeerkamer kwam. Integendeel. Keynes was een invloedrijke expert op wie de Britse regering soms beroep deed. Hij speelde bij de onderhandelingen die zouden leiden tot het instellen van het IMF en de Wereldbank, als onderhandelaar een grote rol. Keynes was er heilig van overtuigd dat vanaf het moment dat als een munt (hier het Britse pond of de US dollar) een internationale rol in het betalingsverkeer ging spelen, die munt geen normaal circulatiemiddel meer zou zijn. Daarover moesten dan internationale afspraken worden gemaakt en een instelling worden geschapen om die afspraken te effectueren. Keynes wilde daarom in het kader van een internationale clearing unie het internationale betaalmiddel *bancor* scheppen.

Dat voorstel werd door de Amerikanen getorpedeerd.

Radhika Desai (*University of Manitoba*) gaf in dit verband aan dat het torpederen van de voorstellen van Keynes door de Verenigde Staten, waardoor de dollar impliciet in het internationale betalingsverkeer dominant werd, vooral te maken had met de snelle opkomst van de Verenigde Staten als economische grootmacht en met de economische neergang van het imperiale Groot-Brittannië. Washington was voorts niet geïnteresseerd in het instandhouden van de koloniale imperia en wilde via een open deur de export van eigen industriële producten vergemakkelijken. De dollar moest daarom een wereldrol in het betalingsverkeer spelen. Overtollig Amerikaans kapitaal zou dan ook gemakkelijker in het buitenland empooli kunnen vinden. Dat betekende echter een totale breuk met de vooroorlogse economische en financiële ordening toen Londen het grote financiële centrum van de wereld was geweest. Een grootmacht als Groot-Brittannië kon toen hoofdzakelijk op de inkomsten uit internationale financiële en commerciële verichtingen teren. De gouden standaard had hierin uiteraard een hoofdrol gespeeld.

Doch de gouden standaard had als nadeel dat hij in deze altijd een deflatoire rol speelde. De Britse economie ging hierdoor traag groeien en verloor aan dynamiek. Dat alles was na de crisis van de jaren 1930 voor de Britse arbeidersbeweging een doorn in het oog geworden. Een terugkeer naar de

gouden standaard was daarom alleen al uitgesloten. In de plaats daarvan werd de dollar de internationale betaalmunt bij uitstek. Voorts was Groot-Brittannië ook nog eens verarmd uit de oorlog gekomen. Toen in 1945 de Labour Party een grote electorale overwinning boekte, brak het nieuwe tijdperk van het keynesianisme aan.

Brazilië

Ondanks de liberalisering van de internationale handel blijven de verschillen tussen de landen en de werelddelen nog steeds groot. German Zarate (*State University New York, Cortland*) zag die verschillen vooral in de inkomenssfeer tot uitdrukking komen. Zarate nam in dit verband de persoonlijke dienstverlening in de meeste Latijns-Amerikaanse landen in ogenschouw en vergeleek die met prijzen aangerekend voor dezelfde diensten in New York. Om zijn haren te laten knippen, betaalt hij bij een reguliere kapper in New York al snel minimaal 20 dollar. In Mexico waar hij jarenlang in het zuidelijke Yucatan woonde, was hij voor dezelfde exercitie niet meer dan 2 dollar kwijt. De economische of technische voorwaarden voor dit soort diensten als je haren laten knippen, zijn echter overal dezelfde: een man met een schaar en een kappers-stoel knapt de klus op. Waar komt dan dat gigantische prijsverschil vandaan? Dat is een retorische vraag waarop iedereen wel het passende antwoord kan verzinnen.

Volgens Zarate hebben de ontwikkelingslanden te veel mensen die overleven door middel van persoonlijke diensten. Probleem is echter dat het aandeel ervan niet de neiging heeft te dalen. De ontwikkeling van een economie is dan aan het aandeel van de diensten in de economie te meten. Sinds de jaren 1990 heeft Latijns Amerika een derde van zijn industriële banen verloren zien gaan. Er is dus daar geen werkelijke ontwikkeling gaande. Graag wordt echter verwezen naar het economische wonder dat zich in Brazilië zou hebben voltrokken. Maar Zarate ontkende dat er in Brazilië van enig wonder sprake was. Inderdaad, er is wel economische groei, maar die is niet zo spectaculair als de boodschappers gespecialiseerd in goed nieuws ons willen doen geloven. Hij adstrueerde die vaststelling met behulp van harde cijfers. Meten is altijd weten.

Volgens Zarate bedroeg die gemiddelde jaarlijkse economische groei in de periode 1995-2002 slechts 2,3 procent. Tussen 2000 en 2010 was dat 4 procent. In 2011 noteerde men een gemiddelde economische groei van 2,7 procent en in 2012 slechts van 0,9 procent. Er is dus geen sprake van een Braziliaans economisch wonder, wel van een voortzetting van de afhankelijke economische ontwikkeling. Dat komt tot uitdrukking in de boom in de grondstoffen-export. Een deel van de opbrengsten van deze exporten werd sinds de machtsovername van het linkse blok van Lula aan sociale programma's besteed, zoals aan bijvoorbeeld het programma van de *Bolsa Familia*. Maar om de grote economische en financiële evenwichten te kunnen bewaren, moest de Braziliaanse regering wel zwaar inzetten op financiële stabilisatieprogramma's ten einde zo de inflatie enigszins in de hand te kunnen houden. Dat gebeurt vandaag met behulp van o.a. een politiek van hoge rente. Doch de inflatoire ontwikkelingen blijven nochtans ongemeen sterk. De effectieve rente ligt daardoor nauwelijks hoger dan 1 procent.

Die stabilisatiemaatregelen zorgden uiteindelijk voor een verdere expansie van de diensteneconomie, maar dan van diensten die louter op het persoonlijke vlak worden verleend en die veelal een informeel karakter hebben. Een proliferatie dus van "haarkappers" en andere marginalen. Door deze ontwikkeling van de informele sector is er ook geen sprake van een groeiende productiviteit in de dienstensectoren. De armoede daar blijft dus. Dat zou ook het groeiende ongenoegen in de brede volksmassa ten aanzien van de stabilisatiepolitiek in Brazilië kunnen verklaren. De regering doet immers niet wat ze eerder had beloofd: voor betere sociale en economische voorwaarden zorgen.

Het debat over de grote protestbewegingen in Brazilië tegen het bewind van Dilma Rousseff leidde echter in de werkgroep al snel tot het opwerpen van de vraag waar dan het alternatief kon liggen. Biedt het keynesianisme in deze dan een oplossing? Men zou dat laatste kunnen denken na de lezing die Adriana Nunes Ferreira (*Universidade Campinas, Brazilië*) te hebben gehoord met betrekking tot het management van de "effectieve vraag" als middel om de werkloosheid te bestrijden. Meer

koopkracht dus voor de massa en een grotere inkomensgelijkheid.

Volgens Fernando Ferrari-Filho (*Universidade Federal do Rio Grande do Sul, Brazilië*) was er in Brazilië geen sprake van economische en financiële "stabiliteit", alleen maar van politieke controle om de inflatie in bedwang te houden. Brazilië kent immers een lange traditie van grote financieringstekorten en monetaire chaos. Met alle politiek en sociale gevolgen van dien. Onder Rousseff, zo mag men aannemen, is de angst voor een eventueel uit de hand lopende inflatoire trend de stok achter deur om de anti-inflatoire politiek stug vol te houden. Ook wordt het contracyclische beleid van Lula voortgezet, maar van enige uitbundigheid is beslist geen sprake. Dat komt door de specifieke situatie op de financiële markten en in de bankwereld.

De commerciële banken zijn in het recente verleden nooit in financiële avonturen gestapt en ze hebben zich, anders dan elders in de wereld, niet gemengd in de speculatieve golven waaraan banken in sommige landen ten onder zijn gegaan. Integendeel, ze hebben de neiging gehad conservatief te bankieren door vooral een flinke voorraad overheidspapier aan te houden. De regering baseert haar economische politiek dan uitsluitend op de staatsbanken. Deze arbeidsdeling in de financiële sector heeft zo voor "stabiliteit" kunnen zorgen, maar wel door de staat de risico's te laten dragen. Daaraan, aan deze politiek, heeft de regering traditioneel nu haar sociale politiek gekoppeld.

De economische resultaten hiervan zijn echter allerminst schitterend te noemen. De statistieken spreken andermaal boekdelen. In 2010 pronkte de regering nog met een economische groei van niet minder dan 7,5 procent als gevolg van het succesvol anticyclisch programma waarmee ze was gekomen om de gevolgen van de internationale financiële crisis van 2008 te weerstaan. Echter, in 2009 had men nog een negatieve groei van 0,3 procent van het BBP meegemaakt. Er was dus in 2010 slechts sprake van een "spectaculaire" anticyclische inhaalbeweging, niet van een robuuste groei. Bewijs? In 2011 vertraagde de groei van het BBP tot 2,7 procent en in 2012 bedroeg die groei tot nog maar 0,9 procent. Kortom, Brazilië maakt op dit moment een aantal moeilijke ogenblikken door en dat

verklaart allicht mede de sociale protesten die in de loop van 2013 overal uitbraken en de regering-Rousseff in vertwijfeling brachten. Het magische moment is dus voor Rousseff definitief voorbij. De brede sociale basis waarop ze steunde is immers afgekalfd.

Norberto Martins (*Universidade Federal do Rio de Janeiro*, Brazilië) liet zich ook kritisch in die zin uit over de door de regering-Rousseff gevolgde monetaire politiek. Dat Rousseff met een grote opgekropte onvrede onder de bevolking geconfronteerd wordt, toont aan dat heel wat sociale sectoren niet of nauwelijks hebben kunnen profiteren van de voorbij economische groei, waardoor de precariteit van het bestaan voor velen slechts is toegenomen.

De Arabische en Turkse lente

De ontwikkelingseconomieën worden echter, meer dan die van het ontwikkelde kapitalisme, door een extreme vorm van politisering gekenmerkt. Dat moet men weten wil men de analyses van Keynes vandaag actualiseren en programmatisch tegen de neoliberalen in stelling brengen.

Voor wat Turkije betreft, merkte Sacit Hadi Akdede (*Adnan Menderes University*, Mazilli, Turkije) op dat in Turkije de politiek overal aanwezig is. De politisering van de hele maatschappij is er een feit geworden. Politici hebben innige banden met de grote financiële groepen, en deze laatste groepen spelen een sleutelrol in de politieke besluitvorming. Ze hebben de regeringspartij eigenlijk in handen. Men weet wie er allemaal rond de ministers cirkelen. Ook het juridische systeem is gepolitiseerd. Benoemingen in het staatsapparaat gebeuren op grond van politieke criteria. Dat gebeurt ook aan de universiteiten waar de benoemingen in bestuursfuncties onderhevig zijn aan politieke beïnvloeding. Zelfs de aanstelling van de professoren ontsnapt hier niet aan. De invloed van de politiek strekt zich voorts ook uit tot in de culturele sfeer. Het hoeft dan ook niemand te verwonderen dat de fiscale politiek van de Turkse regering in belangrijke mate door de grote belangengroepen beïnvloed wordt. Als rechts aan de macht is, dan dalen veelal de belastingen voor de rijken en de grote ondernemingen.

Karen Pfeiffer (*Smith College*, Northampton, Verenigde Staten) was net terug van een verblijf in Egypte en probeerde in haar uiteenzetting de situatie aldaar contextueel te duiden. Ze was niet verbaasd over de opstand die eind juni 2013 tegen Morsi en zijn Moslimregering was uitgebroken. De grote massa van de bevolking wil immers geen klerikale dictatuur aanvaarden. Voorts merkte ze op dat de internationale financiële en economische crisis van 2008 nauwelijks van enige directe invloed op de verandering van regime in Egypte was geweest. De politiek van liberalisering en privatisering was al vrij vroeg in Egypte ingezet. De revolutie tegen Moebarak was er in essentie eentje van de opstand van de menselijke waardigheid tegen een corrupt regime, tegen de groeiende en dus onaanvaardbare economische ongelijkheid en de proliferatie van de (verborgen) armoede.

Tunesië is allicht een nog beter voorbeeld voor een dergelijke opstand, dacht Pfeiffer. Evenals in Egypte was het ook in Tunesië een opstand van de nieuwe urbane middenklasse die zich autonoom had georganiseerd. In Tunesië keerde de massa zich tegen de politieke manipulatie waarbij de Tunesische president Ben Ali zijn schoonzoon aan de macht wilde helpen. In Egypte golden de protesten tegen Moebarak die zijn corrupte zoon tot zijn opvolger had aangeduid. Sociale factoren hebben deze massabewegingen in beide landen uiteraard gevoeld.

In Egypte kon de informele sector de massaontslagen na de privatiseringen en de liberalisering niet meer opvangen, waardoor de sociale verhoudingen steeds explosiever werden. In vergelijking met het relatief kleine Tunesië is Egypte met zijn 80 miljoen inwoners een land van een ander formaat. Egypte is snel gemoderniseerd. Dat blijkt als men er wat statistische gegevens bij haalt. Nuttig is te weten dat er in Egypte al meer dan 55 miljoen gsm circuleren. Maar van de andere kant is de toestand van een groot deel van de bevolking precair gebleven. Zo leeft vandaag 20 procent van de bevolking onder de armoedegrens en weet nog eens 20 procent dat haar bestaan onzeker is. Van de kinderen is 20 tot 30 procent ondervoed.

In Tunesië is de toestand niet fundamenteel beter. De privatiseringen hebben eveneens, zoals in Egypte, geleid tot de schepping van een klasse van rijke boeren. De cijfers laten zien dat in 2010 gemiddeld 13,3 procent van de beroepsbevolking werkloos was. In Sidi Bouzid, waar de opstand uitbrak, was de werkloosheid echter 30 procent. In Gafsa, waar de grote fosfaatmijnen zijn gelegen, was dat 40 procent. Ongeveer 26 procent van de jongeren onder de 30 jaar is werkloos en onder de afgestudeerden is dat 42,5 procent (ofwel 170.000 jongeren). De welvaartsstaat is er onbestaande en de informele sector kan de problemen van de massawerkloosheid niet opvangen. Dat verklaart tevens ook hier weer het succes van de Moslimbroeders. Ze helpen de armen. Onder die armen bevinden zich vele

vrouwen. Die vrouwen hebben later geen pensioen en zijn daardoor op de hulp van de familie of de Moslimbroeders aangewezen.

De opkomst van de moslimpartijen in Tunesië en Egypte hoeft dan ook niemand te verwonderen. Bij de eerste vrije verkiezingen konden ze gemakkelijk de overhand halen. Echter, deze partijen hadden bij hun machtsovername geen enkel economisch programma die naam waardig, alleen maar vage verklaringen over het belasten van de interessen, het bestraffen van de “oplichters” en nog van dat populistisch fraais. Inmiddels mogen de grote kapitaalgroepen en de “oplichters” op hun twee oren slapen. Iedere “oplichter” mag in ruil voor een kleine boete zijn buitenlands geld repatriëren en witwassen, waarna niemand meer vragen stelt over de herkomst van dat geld.

Ongeveer dezelfde analyse produceerde Sabah Alnasseri (*York University*, Toronto, Canada). Volgens hem hadden de privatiseringen tot een verandering van de staat zelf geleid. Door de internationalisering van het kapitaal kwam een compradore-fractie van het kapitaal naar boven en die betrof posities naast de nationale fractie van de bourgeoisie. Er vormde zich aansluitend een nieuwe middenklasse naast de andere reeds bestaande sociale klassen (arbeiders, boeren, handelaren). Nieuwe communicatiepatronen ontstonden in de jaren 1990. Die waren geënt op de sociale behoeften van deze nieuwe middenklasse. In dit verband refereerde Sabah Alnasseri uitdrukkelijk naar de analyses van Nicos Poulantzas. Onnodig is tevens te vermelden dat de Verenigde Staten inmiddels de grootste handelspartner van Egypte waren geworden en voor het grootste deel van de buitenlandse investering in Egypte zorgden. Naarmate de privatiseringen toenamen, groeide ook de Amerikaanse invloed. Dat alles geeft al aan welke afhankelijkheden er op een gegeven moment meespeelden bij de wisseling van regime en hoe de grote massa van de bevolking reageerde. De omwenteling deed wel Moebarak als regeringschef verdwijnen, maar economisch en sociaal veranderde er bitter weinig. De ontwikkeling van Egypte is immers grotendeels ondergeschikt geraakt aan de machtsverhoudingen in de wereld en aan de richting van de internationale kapitaalstromen. Voor de anekdote ditmaal: Sabah Alnasseri was zelf niet lieflijk

aanwezig op de conferentie, maar zat veilig en wel op zijn universiteitskamer in Toronto. Via *Skype* kon hij zijn lezing houden en op “vragen uit de zaal” antwoord geven.

Keynes was een theoretische econoom van wie het denken steeds wordt geassocieerd met de opkomst van de welvaartsstaat en overheidsingrijpen in het accumulatieproces van het kapitaal. Maar als die welvaartsstaat ontbreekt, dan willen de Fordistische ondernemingen wel eens het voortouw nemen en met analoge regelingen voor hun arbeiders uitpakken. Dat was althans de bewering van Catagay Sahin (*Ordu University*, Ankara, Turkije). Als casus had Sahin het sociale beleid van de *Ford Motor Company* in Dearborn (USA) genomen. Sahin onthulde dat Keynes ook met Henry Ford correspondeerde. Veelal wordt Henry Ford gemakshalve geïdentificeerd om het vrij hoge dagloon van 5 dollar dat hij aan zijn arbeiders aan de lopende band toekende. Maar hij had een nogal omvattende opvatting over hoe de arbeiders zich in het nieuwe fabrieksuniversum moesten integreren. Ford wilde dat zijn arbeiders een geregeld bestaan zouden leiden. Na gedane arbeid aan de lopende band moesten ze zich thuis netjes gaan gedragen. Vooral alcoholmisbruik was voortaan uit den boze. Dat geregeld en sober bestaan moest de arbeider in staat stellen om zijn leven lang inzetbaar te blijven. Men kan ook twijfel koesteren aangaande de ware inhoud van de “verlichte” filosofie van Henry Ford. En of Keynes het met Ford op alle punten eens was, moet nog onderzocht worden.

Heinz Kurz

Op een congres waarbij vooral Keynes onderwerp van debat is, komen uiteraard diverse meningen naar voren. Er was ook veel aandacht voor de (mathematische) modellen die na de dood van Keynes waren komen opzetten bij de zoektocht naar de macro-economische evenwichten. Echter, de “perfecte markt” bestaat niet. Omdat mensen (veelal verenigd in sociale groepen of klassen) over van alles en nog wat afspraken kunnen maken. De geest van Karl Polanyi was uiteraard af en toe impliciet aanwezig op deze conferentie. Om van Marx maar te zwijgen. Iedereen was er wel van overtuigd dat de *General Theory* van Keynes op dezelfde wijze als *Das Kapital* van Marx of *The Great Transformation* van

Polanyi moet worden behandeld, nl. als een open bron van inspiratie.

Dat alles belette Heinz Kurz (directeur van het *Graz Schumpeter Center* aan de Universiteit van Graz, Oostenrijk) daarom niet om in zijn slottoespraak over “hoe algemeen een algemene theorie is” toch voluit te gaan voor een positieve kijk op de komende ontwikkelingen. De crisis is een feit. Men was tot voor kort ten onrechte vergeten dat de crisis de normale toestand van het kapitalisme is. Het kapitalisme produceert echter niet alleen werkloosheid, maar ook af en toe ook grote zeepbellen. Zeepbellen dus die uit overspannen verwachtingen worden geboren en die veelal door kuddedrag in gang worden gezet. Speculatie hoort immers bij het kapitalisme als het spreekwoordelijk ei bij de kip.

Welke conclusie moet men dan uit dit alles trekken?

Volgens Kurz heeft de financiële crisis van de voorbije jaren de “citadel” vernietigd. Die “burcht” was immers gebouwd rond de neoliberale overtuiging dat alleen de vrije markt bij machte was om de economische problemen van onze tijd op te lossen en om onbeperkte economische groei en volledige tewerkstelling te garanderen. De huidige crisis is de negatie van deze theorie. Het neoliberale denken is hierdoor uiteindelijk volledig gediscrediteerd. Een terugkeer naar Keynes ligt dan voor de hand. Het heterodoxe denken kan enkel in opmars zijn. Als eindnoot bij de conferentie kon dat tellen. Het grote gelijk is dus aan de zijde van de heterodoxen en dat zal leiden tot het snel doen aangroeien van hun rangen.

Maar hoe verder nu?

Je begint ergens aan en je ziet dan wel hoe het afloopt. Napoleon reageerde zo op de grote uitdagingen van zijn tijd. Maar hoe zit het dan met de keynesianen in deze?

Deze “eerste” internationale Keynes-conferentie verdient in elk geval om – en daar was iedereen het over eens – een spoedig vervolg te krijgen. Maar uiteraard ditmaal niet Izmir waar het avontuur ooit begon. Waarom niet een vervolgconferentie over enkele jaren in Istanboel organiseren? Het gerucht zong enige tijd rond en werd op het einde van de conferentie uiteindelijk

bevestigd: over twee jaar zien we elkaar terug in de miljoenenstad Istanboel.

Dat deze eerste Keynes-conferentie door-
ging in Izmir had veel te maken met het
toeval van het moment. Izmir bevindt zich
in een proces van diepgaande veranderin-
gen. Door de grote transformatie van het
kapitalisme in Turkije is Izmir in enkele
decennia gegroeid van een havenstad van
slechts 700.000 inwoners tot een metropool
van 3,7 miljoen inwoners. Izmir is na Istan-
boel en Ankara nu de derde stad van Tur-
kije geworden en bezit een snel groeiende
exporteconomie. Er is de traditionele tex-
tielindustrie, maar ook de handel in olijf-
olieproducten, het toerisme, de haventra-
fieken, de dienstverlening. Een grote in-
ternationale luchthaven onder constructie
moet het groeiende reizigersverkeer ver-
werken. In 2020 zal een wereldtentoon-
stelling plaatsvinden. Dat alles gebeurt
in een context van modernisering van de
sociale verhoudingen en een snelle inter-
nationalisering van de economie. Vandaar
dat de *Izmir University of Economics* alle
medewerking verleende aan het orga-
niseren van een internationale conferentie
over Keynes.

Ekrem Demirtaş (voorzitter van de raad van
bestuur van de economische universiteit en
tevens voorzitter van de raad van bestuur
van de plaatselijke Kamer van Koophan-
del) bevestigde dat in een inspirerende
rede. Rector Tuncdan Baltacıoğlu kon dat
slechts beamen. Hij wist in zijn openings-
toespraak ook even te wijzen op de “grote”

Atatürk. Deze economische universiteit,
die in 2001 door de Kamer van Koophandel
was opgericht, participeert ook in diverse
internationale projecten. Affiches die her-
en der in de universiteitsgebouwen ophin-
gen, getuigden van de talenprogramma's
waaraan Turkse studenten zich kunnen
onderwerpen. De universiteit participeert
in het Erasmus-programma van de EU en
stuurt haar studenten naar Europa. Dit alles
gebeurt nog altijd onder het waakzame oog
van Kemal Pasja Atatürk van wie overal fo-
to's in de universiteit ophangen.

Keynes zit intussen wel degelijk in de lift.
Er verschijnen steeds meer wetenschap-
pelijke boeken en artikelen over hem. Zo
circuleerde tijdens de conferentie in Izmir
de uitnodiging van de *Japanese Society for
Post Keynesian Economics* voor een *Inter-
national Conference on Economic Theory
after the Crisis* die aan de Meiji Universi-
teit in Tokyo op 16-18 september 2013 zou
doorgaan. Het initiatief kwam van de overal
aanwezige professor Takashi Yagi. Gezien
de uitnodiging zou het daar in Tokyo erg
breed van aanpak worden. Kortom, Keynes
is immers niet voor één gat te vangen.

Noot:

¹ Er wordt echter beweerd dat Nicholas (Miklós)
Kaldor de ghostwriter was geweest.